

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ה, תשי"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מפי פייטנים ושופכי שיח
(מתוך החומר שבמכון לחקר השירה העברית)
(המשך מחוברת מט)

(א) אנס בהפעיל; אניסות

1. בהצופה מארץ הגר' שנה ב (תרע"ב), עמ' 2-3.
הדפיס דוידזון שריד מליחה אלפאביתית, ובה נאמר:

כרחם אב על בנים תרחמני עושי
כבאתי לשלום אצא לשלום בעיניוסי
כל אשר ינצתי אמצא ולא תאניסי
כי אתה ד' מחסי.

המהדיר ניקד „תאניסי“ בתייו קמוצה, ופירשו כהפעיל של „נוס“, בחשבו את האליף כאם הקריאת. אך השריד הנידון הוא קטע מן הפיוט „אשא כנפי שחר“ שבכ”י קויפמן (בודאפשט) גניזה סי’ 8, וכ”י אדלר 2152 (דף 30), ובכולם כתוב „תאניסי“ (אדלר: מאניסי) באל”ף. ברי, שאין כאן אלא הפעיל של שורש „אנס“, ור”ל: אל תאניסני, כלומר: אמצא פרנסתי ברצון ולא באונס. ובשריד ממכתב שחדפיס שכטר ב„סעדיאנא“ עמ’ 147, נאמר: „ואם כן בשדות, כל שכן בנשים שנתקדשו, שיאניסו המקדש בשלטון שיגרשה אישה וישאנה“. העניין אינו מחוור כל צורכו, אבל ברי, שלפנינו צורת הפעיל של „אנס“, והרי דוגמה לצורת הופעל:

ניושע רצוצים בשיעוש למאוסה¹

רפושים בחוקר ובלבנים ובכל עבודה קואנסה

(אלעזר: הודיה בשבעתא „ויושע אום כבבת נצורה“, כ”י דרופסי קוליג’ 275, דף 29, לא נרשם בקאטאלוג של הלפר).
2. ר’ שלמה בן יהודה הגאון, במכתבו לר’ אפרים בר שמריה (מחצית ראשונה של המאה הי”א) אומר: „כי כן ראוי להעשות ולא לנתוץ התקנה אשר נכתבה באניסות“ (מאן, HUCA, III, 274).

יב) לעניין „כה לחי“

כולנו משתמשים בברכה זו, עפ”י שי”א כה ו, בלא שנדע פירושה האמיתי. ודאי יש ב”חי“ זה מן המשמעות

1. אם הנוסח מתוקן, נר’ שר”ל: הושיעם על מנת שימאסו

באמונת השילוש.

שבמליצת „כעת חיה“ (בר' יח יד, ועוד), ועי' במפרשים ובמילונים. כאן רצוני להעיר על חרוז אחד המעיד על מחברו שפירש „כה לחי“: כה יהיה למחר, ולהבא. הפייטן רפיה בר יהודה כהן החתום בקינה „אשא קולו ואהימה בשיחי“ שבכ"י קויפמן, גניזה סי' 81 (וכנראה הוא הוא רפיה הכהן, בעל הפיוטים שב„חיזונים“ עי' ברנשטיין XVI, HUCA קנ-קנב), מדבר שם אל המוות, ואומר:

בְּרִשְׁתָּךְ יִלְכְּדוּ כָּל יוֹדְעֵי יָאֲמִי

מִי לֹא יָמוּת הַיּוֹם יָמוּת לְחִי

„לחי“, כלומר, למחר ולאחר מכן, ואין ספק שנתכוון ללשון „כה לחי“. ועי' יוספוס, קדמוניות, תרגום שור 103.

(יג) חיסה, רב-חיסה

בפיוט „אמרו לאלהים“ לקליר (דוידוון, אוצר השירה והפיוט א 5860), לפי נוסח הגניזה שהדפיס הר"ר אידלמן² נאמר: סולח לאום מבטן עמוסה / לשום חיסה“. אבל נוסח זה הוא יחיד כנגד רבים, שבמקום „לשום חיסה“ נאמר בהם „לכן עם בו חסה“ (כך גם בכ"י ט"ש H 6 / 51), ולפיכך יש לפקפק בבעלותו הקלירית. כנגדו אנו מוצאים מטבע זו חוזרת בפיוטי רב סעדיה גאון ותלמידיו, וכנראה נטבעה ראשונה בבית מדרשו. והרי דוגמאות אחדות:

1. ברשימת וידר (מוזכרת עמנואל, בוראפסט תש"ז) בטעות:

קינה ונחמה.

2. R. Edelman, Zur Frühgeschichte des Mahzor,

Stuttgart 1934 (עמ' כ).

(1) זועם בקל יום חילול עזתו בלא חיסה (סידור

רסיג שפג, אופן, שו' 2)

(2) עורנו מונט מרום אפו בקש קלא וגבקה

ולא קס רב חיסה על שיבת יהודה בן בקא

(חניל, שם שכת, 19 — 20). „רב חיסה“ (במתכונת „רב חסד“)

הקביה שרחמיו רבים.

(3) בשריד מבקשה שבכיי מוצרי 641/2 P. נאמר:

„והמציאני חמלה וחיסה וחן“ וכו'.

(4) ובכתובה קראית משנת 1081 (מאן, טכסטים ח"ב

175) נאמר: „ואהיה עמה באמת וצדק באהבה וחיבה וחיסה“

ולהלן (עמ' 176): „ותתנהג עמו באהבה וחיבה וחיסה“. ועיי

שם עמ' 178.

(5) גנוי שכטר ג', עמ' 230:

וישלח בן ישי ויחיש בגאולה

ונגן צלינו בחיסה וחקלה.

(6) ר' יצחק החזן בירבי יוסף אומר על הצדקה (סיני,

כסלו-טבת, תש"ה, עמ' מה):

זעם מסרת ומשכרת חמות וקעסות

ומרצה בצדנו ומשה צלינו חיסות.

ועיי צונץ, סינאגוגאלה פואיזי, 401. המציין שני מקורות

נוספים.

(יד) חליפה (בפיא דגושה, על משקל „קליפה“)

איני יודע טעמו של הדגש באות פ"א של מלת „קליפה“

כפי שהיא הגויה בפי יהודים אשכנזים; ודאי מסורת קדומה

בידיהם) ע"ד חבֵּתָה, שְׁמָטָה, שְׁעָפִים; והשווה לדגש שב „גאולה“.
 „כתובה“, „קדושה“, לעומת: בתולה, גבורה, מלוכה,
 ואיני מבקש כאן אלא להביא לו חבר בתיבה כיוצא בה.
 בשריד מקינה שקולה על מות חכם, שבכ"י קויפמן,
 גניזה 3 (דף א) נאמר:

כִּי יֵשׁ קָמוּ כָסֶף / מוֹצָא, וְזִנְהָב
 מְקוֹם, וְהַחֲקֵם / אִפְּאֵה לִּי שְׂתוֹ (פ"א דגושה בכ"י).

(טו) יהל (האיר), יהול פנים (מאור פנים)
 כידוע, נהגו הקדמונים בשרשי העלולים (גזרות
 החסרים, הנחים והכפולים) דין אחד, ונתנו את של זה בזה
 (ראה פיוטי יניי, הקדמה עמ' 18; אורלוגין כרך 6, עמ' 144).
 כאן יובאו דוגמאות אחדות מן השורש הסקונדארי „יהל“
 (לשון „יהלו אורם“ ישע' יג י), כפי שהשתמש בו הפייטן
 רבי יוסף אבן אביתור:

(1) בפיוט „אל אדון רם על כל אל“ שבכ"י אדלר 3060
 (לפי העתק ידידי הד"ר יוסף מרקוס) נאמר: ברביעי יִהְיֶה
 אור וכו' ר"ל: ביום ד' נבראו המאורות.

(2) בשבעתא לחתן (והוא יום יום יזרח) שבכ"י אדלר
 1235 (העתק הנ"ל) הוא אומר על השמש: מְחוּפְתוֹ יוֹצֵא יְהוָה
 לְהָאִיר וכו'.

(3) בפיוט „אהלו תיללו“ (ט"ש 8 18/4, H 14/103) הוא
 אומר על המלאכים: טוֹבְלִים וּמְתַגְלְגְלִים בְּנִסְתָּלִים / טְלוּלִים
 (טבולי טל) בְּלוּלִים (מושלמים) יְהוּלִים (מלאי אור).

על שינוי שמות משפחה *

המנהג להשתמש בשם לוואי, נוסף על השם הפרטי, ידוע לנו כבר מן המקרא; אנו קוראים, למשל, על משפחת הכרמי, משפחת החצרוני, משפחת השמעני, על אחיה השילוני, ועל אבישג השונמית, שבהם הוסף על השם הפרטי כינוי, המתאר את התייחסותו של בעליו על אבי המשפחה או על מקום מוצאו.

בתקופה שלאחר המקרא, הורחבה מסגרתם של הכינויים

1. ר"ל: שארית.

* [אחד הקונטרסים הקרובים של לשוננו לעם מוקדש כולו

לשם המשפחה העברי. — המערכת.]